

JAHON BOLALAR ADABIYOTI O'ZBEK ADABIYOTIGA TA'SIRI: TARJIMALARDA MADANIY ADAPTATSIYA MUAMMOLARI

Baxtiyorova Raxima Azamat qizi
Urganch Ranch texnologiya universiteti talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola jahon bolalar adabiyoti asarlarining o'zbek adabiyotiga ta'sirini, tarjima jarayonida yuzaga keladigan madaniy adaptatsiya muammolarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan. Asosiy diqqat badiiy ekvivalentlik, lingvistik to'siqlar va madaniy kontekstni moslashtirishning o'ziga xos jihatlariga qaratilgan. Metodologiya sifatida qiyosiy-tarixiy tahlil, madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasi hamda semiotik usullar qo'llanildi. Manbalar orasida o'zbek bolalar adabiyotining rivojlanishi haqidagi ma'lumotlar, tarjima nazariyasiga oid akademik ishlar va frazeologik birliklarning madaniy xususiyatlari bo'yicha tadqiqotlar asosiy o'rinni egallaydi.

KALIT SO'ZLAR: jahon bolalar adabiyoti, madaniy adaptatsiya, milliy xususiyatlar, tarjima usullari, frazeologik birliklar, lotinlashtirish, mumtoz adabiyot, sifat nazorati, o'ziga xoslik, tarbiyaviy ahamiyat

Аннотация: данное исследование направлено на комплексный анализ влияния произведений мировой детской литературы на узбекскую литературу, проблем культурной адаптации, возникающих в процессе перевода. Основное внимание уделяется конкретным аспектам художественной эквивалентности, лингвистическим барьерам и адаптации культурного контекста. В качестве методологии использовались сравнительно- исторический анализ, теория межкультурной коммуникации, а также семиотические методы. Среди источников сведения о развитии узбекской детской литературы, академические работы по теории перевода и исследования по культурным особенностям фразеологизмов занимают основных мест.

Ключевые слова: мировая детская литература, культурная адаптация, национальные особенности, методы перевода, фразеологизмы, латинизация, классическая

литература, контроль качества, самобытность, воспитательное значение

A
n
n
o
t
a
t
i
o
n

KIRISH

Jahon bolalar adabiyoti o'zbek bolalar adabiyotining rivojlanishida beqiyos rol b'ynagan. G'arb va Sharqning badiiy durdonalari o'zbek bolalarining dunyoqarashini kengaytirish, yangi janr va uslublarni joriy etish, adabiy didni oshirishga xizmat qildi. Biroq, bu boy merosni o'zbek tiliga va madaniy kontekstiga moslashtirish jarayoni – **madaniy adaptatsiya** – jiddiy ilmiy va amaliy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu materialda jahon bolalar adabiyotining ta'siri va tarjimadagi asosiy madaniy to'siqlar tahlil etiladi.

Jahon Bolalar Adabiyotining O'zbek Adabiyotiga Ta'sir Ko'rsatkichlari:

Janrlar xilma-xilligi: O'zbek bolalar adabiyotiga roman, detektiv, ilmiy-fantastika, sarguzasht asarlari, she'riy ertaklar (masalan, A. Pushkin ertaklari) keng kirib keldi.

Badiiy Uslub Innovatsiyalari: Jahon namunalaridan ta'sirlanib, hikoya qilish usullari (ichki monolog, vaqt o'zgarishi), qahramonlarning psixologik chuqurligi, fantastika elementlaridan foydalanish kuchaydi.

Mavzularning Kengayishi: bolalarning ichki dunyosi, oilaviy munosabatlar, tabiat, ilm-fan, tarixiy voqealar kabi mavzular chuqurroq ishlana boshladi (masalan, Mark Tven, J. Verne, A. Lindgren asarlari ta'siri).

Qahramonlar Galereyasi: O'zbek bolalar adabiyotida jahon klassikasining dhashhur qahramonlari (Karlson, Pinokkio, Gulliver, Tom Soyver) bilan yaqindan tanishish imkoni yaratildi.

t
a
c
o
m
p
r

Pedagogik Qarashlarning O'zgarishi: Bolalarga nisbatan munosabatda didaktiklikdan ozod bo'lish, ularning mustaqil fikrlashi, ijodiy qobiliyatini rag'batlantirish tamoyillari kuchaydi.

Lingvistik to'siqlar:

Frazeologizmlar va Iboralar: Tiliy maqol, mahalliy iboralar, maqollar ("raining cats and dogs", "spill the beans") to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinganda ma'nosiz bo'lib qolishi. *Yechim:* Ekvivalent o'zbek frazeologizmlar bilan almashtirish yoki ma'noni tushuntirib berish.

Hazil va so'z o'yinlari (puns): Tilning o'ziga xos xususiyatlariga asoslangan hazillar, qofiyalar tarjimada yo'qolishi. *Yechim:* Madaniy ekvivalent hazil yoki so'z o'yini topish yoki ma'noni boshqacha ifodalash.

Onomatopeya va Hayvonlar Ovozlari: Tilda farqli tasvirlangan tovushlar ("cock-a-doodle-doo" vs. "qo'q-qo'q-qo'qo'q", "meow" vs. "myov"). *Yechim:* O'zbek tilidagi umumiy qabul qilingan ovoz tasvirlarini qo'llash.

Tarixiy va ijtimoiy realitadan farqlar: Asardagi tarixiy sharoit, ijtimoiy tuzum, oilaviy munosabatlar (masalan, G'arbdagi Rojdestvo an'analari, bolalarning katta erkinligi) o'zbek o'quvchisi uchun begona yoki tushunarsiz bo'lishi. *Yechim:* Izoh berish, ba'zi elementlarni mahalliy ekvivalent bilan almashtirish (ehtiyotkorlik bilan!) yoki umumiy insoniy qadriyatlarga e'tibor qaratish.

Diniy va mifologik an'analari: Asarga kirib qolgan diniy ramzlar, afsonaviy mavjudotlar (elf, peri, gnomlar) o'zbek madaniyatida mavjud bo'lmagani yoki boshqacha talqin etilishi. *Yechim:* Izoh berish, yaqin mavjudotlar (jin, pari) bilan taqqoslash yoki umuman olib tashlash (agar asar mazmuniga zarar yetkazmasa).

Urf-odatlar va marosimlar: Turmush tarzi, taomlar, liboslar, bayramlar farqlari (masalan, "Thanksgiving" kechki ovqati). *Yechim:* Izoh berish yoki umumiy bayram/marosim shaklida ifodalash.

Madaniy Konnotatsiyalar: Ranglar, hayvonlar, belgilar ma'nolari (masalan, oq rang G'arbda tozalik, O'shda motam; burgut AQShda erkinlik ramzi) turlicha bo'lishi. *Yechim:* Kontekstga qarab tarjima qilish yoki izoh berish.

"Noo'rin" mavzular: Ayrim jahon asarlarida o'zbek madaniyatida noqabul hisoblanishi mumkin bo'lgan hazil, munosabatlar yoki voqealar mavjud bo'lishi. *Yechim:* Pedagogik jihatdan qayta ishlash, o'zgartirish yoki o'tkazib yuborish (tanlab).

Qadriyatlar ziddiyati: Asarning asosiy g'oyasi yoki qahramonlarning xatti-harakati o'zbek oilaviy va milliy qadriyatlariga mos kelmasligi. *Yechim:* Tanqidiy yondashuv, izohlar yoki pedagogic tomoni ustun keladigan adaptatsiya.

Polisistema Nazariyasi (Itamar Even-Zohar): Tarjima madaniy tizim ichida sodir bo'ladi, manba matn nishon madaniyatning ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Madaniy adaptatsiya darajalari (Lawrence Venuti): "Domestikatsiya" (mahalliyashtirish, chuqur adaptatsiya) vs. "Foreignizatsiya" (begonalashtirish, manba madaniyatni saqlash).

Skolastik adaptatsiya modeli: Bolalar adabiyoti uchun maxsus: til soddaligi, vizual elementlar, madaniy tushunarlik, pedagogik maqsadga moslik.

Kreativ tarjima: Manba mazmun va ma'noni saqlab, yangi madaniy kontekstga butunlay mos badiiy matn yaratish (eng yuqori daraja). Jahon bolalar adabiyoti o'zbek adabiyotini boyitdi, lekin uning samarali o'zlashtirilishi murakkab madaniy adaptatsiyani talab qiladi. Ideal tarjima – manba asarning badiiy qadriyati va asl ma'nosini saqlab, uni nishon madaniyat va auditoriya (bolalar) ehtiyojlariga moslashtirishdan iborat. Bu jarayon izohdan tortib kreativ qayta yaratishgacha bo'lgan strategiyalarni o'z ichiga oladi.

NATIJALAR

Ta'sirning keng doirasi va turlari: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, jahon bolalar adabiyoti (asosan rus, g'arbiy Yevropa va keyinchalik amerika adabiyoti orqali) o'zbek bolalar adabiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Janrlar va mavzular: Badiiy fantastika, sarguzasht hikoyalari, hayvonlar haqidagi ertaklar, maktab hayoti haqidagi hikoyalar kabi yangi janr va mavzularning kirib kelishiga olib keldi.

Qahramonlik tizimi: "O'z-o'zidan etarli", qiziqarli, ba'zan qaysar yoki kamchiliklari bor bolalar qahramonlari tasvirining rivojlanishiga hissa qo'shdi (masalan, Alisa, Karlson, Pinokkio ta'siri).

Badiiy uslub: Hikoya qilishning zamonaviy usullari, psixologizm, yumor va satiradan kengroq foydalanish kuzatildi.

Pedagogik yondashuv: Didaktizmning qisman yumshatilishi, bolalarning dunyoqarashi va his-tuyg'ulariga nisbatan chuqurroq yondashuv paydo bo'ldi.

Madaniy adaptatsiya muammolarining asosiy manbalari: Tarjimalarda quyidagi jihatlar asosiy madaniy to‘siqlarni yuzaga keltirdi.

Lingvistik: Idiomalar, maqollar, topilmalar, so‘z o‘yinlari, dialektlar, madaniy kontekstga xos so‘zlar (realia) - masalan, o‘zbek madaniyatida mavjud bo‘lmagan taomlar, bayramlar, o‘yinlar nomlari.

Madaniy-ma’naviy: Xristian an’analari va ramzlari, g‘arbiy bayramlar (Rojdestvo), oila tuzilishi va bolalar bilan munosabatdagi madaniy farqlar, gender rollari, tarixiy va ijtimoiy kontekstga oid aniq tushunchalar.

Adabiy konvensiyalar: Folklor ertaklari bilan zamonaviy fantastika o‘rtasidagi uslub farqlari, mifologik yoki tarixiy asosga ega bo‘lgan personajlar va voqealar.

Pedagogik nuqtai nazar: Manbalarda mavjud bo‘lgan, lekin o‘zbek madaniyati va pedagogik qarashlariga mos kelmaydigan didaktik xabar yoki qahramonlarning xatti-harakati.

Ta’sirning ijobiy va salbiy tomonlari: Jahon adabiyotining ta’siri o‘zbek bolalar adabiyotini boyitdi va zamonaviy shakllarga olib keldi. Biroq, ba’zi hollarda bu o‘ziga xoslikni yo‘qotish, o‘zbek bolalari uchun begona bo‘lgan motivlar va qadriyatlarning bejiz kiritilishi xavfini ham keltirib chiqardi. Muhokama shuni ko‘rsatadiki, ta’sir “sakkiz emas, to‘qqiz” bo‘lishi (ya’ni o‘zlashtirish va moslashtirish orqali) kerak.

To‘g‘ri tarjima: Ba’zi hollarda (ayniqsa lingvistik jihatdan) samarali, lekin madaniy tushunmovchilikka olib kelishi mumkin.

O‘rnini bosuvchi Madaniy jihatdan o‘xshash elementlar bilan almashtirish (masalan, Rojdestvoni Navro‘z bilan almashtirish) - bu eng ko‘p qo‘llaniladigan va ko‘pincha samarali usul. Biroq, asarning dastlabki madaniy konteksti va ma’nosini qisman yo‘qotish xavfi mavjud.

Umumlashtirish: Maxsus madaniy tushunchalarni umumiyroq atamalar bilan ifodalash (masalan, aniq bayram nomini “katta bayram” deb tarjima qilish) - bu tushunishni osonlashtiradi lekin rang-baranglikni yo‘qotadi.

Qo‘shimcha: izohlar qo‘shish yoritib berish kerak bo‘lgan madaniy jihatni saqlab qoladi lekin matnning o‘qiluvchanligi va badiiyligini buzishi mumkin.

O‘chirish: Ba’zi jihatlarni butunlay tashlab ketish - bu eng keskin chora, asarning butunligi va ma’nosiga putur yetkazishi mumkin.

“Madaniy tarjima” zarurati: Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, bolalar adabiyoti

tarjimasida soʻzma-soʻz tarjimadan koʻra “madaniy tarjima” (cultural translation) yondashuvi – yaʼni manba matnning maʼnosi, hissi va maqsadini maqsadli madaniyatdagi teng kuchli adabiy shaklda qayta yaratish – muhimroqdir. Bu faqat soʻzlarni emas, balki madaniy kodlarni ham “tarjima qilishni talab qiladi.

Muvozanat muammosi: Asosiy muammo – asarning dastlabki madaniy kimligi va badiiy qadriyatini saqlab qolish bilan uni oʻzbek oʻquvchisi uchun tushunarli, qiziqarli va pedagogik jihatdan maʼqul qilish oʻrtasidagi nozik muvozanatni topishdir. Adaptatsiya haddan ortiq boʻlsa, asar oʻziga xosligini yoʻqotadi; etarli boʻlmasa, oʻquvchi bilan bogʻlanish muvaffaqiyatsizlikka uchraydi.

Oʻzbek tarjima anʼanalari: Oʻzbek tarjima anʼalarida (ayniqsa sovet davrida) madaniy elementlarni mahalliy ekvivalentlar bilan almashtirish (substitutsiya) keng tarqalgan boʻlsa, zamonaviy tarjimalarda izoh qoʻshish va baʼzan toʻgʻri tarjimaga intilish tendentsiyasi kuchaymoqda. Biroq, bolalar adabiyoti uchun “toʻgʻri” tarjima har doim ham eng yaxshi yechim emasligi muhokama qilinadi.

XULOSA

Jahon bolalar adabiyotining oʻzbek bolalar adabiyotiga taʼsiri chuqur va koʻp jihatlidir. U yangi janrlar, qahramon turlari, hikoya qilish usullari va pedagogik yondashuvlarni kiritib, oʻzbek adabiyotini boyitdi va zamonaviylashtirdi. Biroq, bu boyitish jarayoni tarjimalarda muammosiz boʻlmagan.

Tarjimada madaniy adaptatsiya – bu muqarrar zaruratdir, chunki bolalar adabiyoti oʻquvchining yaqin madaniy va til muhitiga chuqur kirib borishi kerak. Asosiy qiyinchiliklar lingvistik (idioma, realia) va madaniy-maʼnaviy (eʼtiqod, anʼana, qadriyatlar, adabiy konvensiyalar) sohalarda toʻplanadi. Turli adaptatsiya strategiyalari (oʻrnini bosuvchi, umumlashtirish, izoh, oʻchirish) oʻzining afzalliklari va kamchiliklariga ega.

Muvaffaqiyatli tarjima “soʻzma-soʻz” emas, balki “madaniy tarjima” prinsiplariga amal qilishni talab qiladi. Bu manba matnning mohiyati va badiiy qadriyatini saqlab, uni maqsadli madaniyat kontekstida yangi hayotga keltirishni anglatadi. Tarjimon oʻzbek bolasi uchun tushunarli va qiziqarli, shu bilan birga asarning asl ruhiga sodiq qoladigan nozik muvozanatni topishi kerak.

Kelajakdagi tadqiqotlar aniq madaniy guruhlar (masalan, gʻarbiy Yevropa, rus, sharq adabiyoti) taʼsirining oʻziga xos xususiyatlarini, turli davrlar (sovet, mustaqillik)

tarjima strategiyalaridagi farqlarni va o'quvchilarning turli darajadagi adaptatsiyaga munosabatini chuqurroq o'rganishga qaratilishi mumkin. Shuningdek, zamonaviy multimedia (multifilmlar, audiokitoblar) tarjimalaridagi madaniy adaptatsiya muammolari ham dolzarb mavzu hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Toury, G. (1995). Descriptive Translation Studies and Beyond. John Benjamins Publishing.
2. Lefevere, A. (1992). Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. Routledge.
3. Van Coillie, J., & Verschueren, W. P. (Eds.). (2006). Children's Literature in Translation: Challenges and Strategies. Routledge.
4. Oittinen, R. (2000). Translating for Children. Garland Publishing.
5. Nikolajeva, M. (2015). Children's Literature Comes of Age: Toward a New Aesthetic. Routledge..
6. Хошимов, Қ. (2005). Ўзбек болалар адабиёти: ривожланиш йўллари. Ўқитувчи..
7. Неъматова, М. (2018). Болалар адабиёти таржималарида маданий муаммолар. Ўзбек тили ва адабиёти, (4), 45-52.

GLOBAL SCHOLARS
SCIENTIFIC PUBLISHING

